

РОМАНЪТ НА ТОМАС МАН „БУДЕНБРОКОВИ“ МЕЖДУ КЛАСИЧЕСКИЯ РЕАЛИЗЪМ И ЕСТЕТИКАТА НА МОДЕРНИЗМА

Самуил Радилев
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

THOMAS MANN'S NOVEL "BUDDENBROOKS" BETWEEN CLASSICAL REALISM AND THE AESTHETICS OF MODERNISM

Samuil Radilov
St. Kliment Ohridski University of Sofia

It is widely believed that the “disjuncture” of Thomas-Mann's work between high modernism and social (critical) realism is due to the efforts of certain Marxist critics, most notably György Lukács, to find in modern Western literature a phenomenon that reflects their understanding of the progressive role of realism in art; and that proves the rightness of certain aesthetic concepts. However, if we leave the presence of social criticism in the novels of the writer in the background and take the aesthetic and aesthetic-philosophical foundations of artistic objectivity as the starting point of the analysis, it becomes clear that the issue is far more complex. The present paper considers Thomas Mann's first novel, *The Buddenbrooks*, precisely as a dialectical unity of subjectivist aesthetic grounding and objectivist-realist artistic realization; as a non-modernist text by a writer with a formed modernist aesthetic disposition.

Keywords: Thomas Mann, high modernism literature, social realism, theory of the novel, marxist criticism, Nietzsche, decadence

Макар Томас Ман нееднозначно да бива припознаван като водеща фигура в западноевропейския модернизъм, неговите изследователи често се виждат принудени да открояват немодернистичните черти в зрялото му творчество. Нашият текст, напротив, се съсредоточва върхи обратното явление – присъствието на модернистични тенденции в „Буденброкови“, един роман, по традиция мислен в хоризонта на реалистическите тенденции от края на XIX и началото на XX в.

Трябва да се подчертае обаче условността на всяко приближаване на романа до реализма на XIX в., условност, която е убягвала при всеки опит за идеологически натиск върху текста (Митов/Mitov 1976, Федоров/Fedorov 1984, Шилер/Shiler 1939). Поетологично, „Буденброкови“ се доближава до руския реалистичен роман (Тургенев, Толстой),

особено по отношение на образите, тяхното композиране и портретиране (Майер/Mayer 1956: 615, Хаджикосев/Hadjikosev 2019: 91). Поотчетливо свързана с модернистките елементи обаче е връзката с натурализма и тъкмо нейното анализиране ни изправя пред първия съществен проблем – какво разбира Томас Ман под натурализъм и кои са неговите образци. Със сигурност, ако заявим една натуралистическа форма на „Буденброкови“, ще се видим принудени да сравним, да открием разликите между Томас Ман и другия автор на натуралистична фамилна сага – Емил Зола. Това е направено още от Дьорд Лукач, а в българската наука и от Н. Аретов и С. Хаджикосев, които стигат до извода, че ако при Ругон-Макарови говорим за биологическа детерминираност на упадъка, то при Буденброкови тя е културна. Поетологични черти като стегнатостта на изложението, съсредоточването върху определени образи и др. пък С. Хаджикосев обвързва с братя Гонкур, предшественици на натурализма на Зола. Според Лукач обаче това по формула натуралистично, а по реализация класическо реалистическо повествование трябва да мислим като диалектическо единство, при което „основата на художествения обективизъм на автора е дълбоко субективна“ (Лукач/Lukach 1936: 26)¹. Тази идея философът аргументира с образа на Антония Буденброк, която преживява най-много нещастия, но не я достига гибел като братята и племенника ѝ поради нейната недекадентска, здрава, макар и наивна природа. Т.е. авторът съзнателно пришива нещастията към нейната сюжетна линия, за да доведе финала до предначертания фаталистичен изход. Този парадокс на съзнателното умъртвяване на жизнеспособността, ведно с нейното задължително наличие като своеобразно оптимистично въздействие и контрапункт на декадентския упадък, обуславя модернисткия код, не само приложим за по-сетнешните големи романи на Томас Ман, но дори и за „Буденброкови“, роман, който прикрива модернисткото си естетическо основание зад фасадата на „художествения обективизъм“. Една съвременна изследователка на немскоезичния модернизъм, В. Котелевская, обобщава сложната художествена и естетико-философска „конституция“ на романите през ницшеанското отношение музикално (фаталистично, декадентско, идеологически неангажирано) – пластическо (художествено-обективно, социално-критично) като семиотични кодове, „между които лежи не само естетическата, но и идеологическата граница на литературния модернизъм и реализма“ (Котелевская/Kotelevska 2018: 170). „Реалистическата повествователна техника“ –

¹ Всички преводи в изложението са мои – С. Р.

продължава изследователката – „се проектира върху свят, който губи ясните очертания на буржоазния романов сюжет“ (Котелевска/Кotelevskaya 2018: 170). Ето защо можем да мислим Томас Буденброк като модернистки герой – социалните обстоятелства му пречат да приложи философията на Шопенхауер, която иначе импонира на неговите духовни потребности.

Предложената схема на интерпретация налага по-внимателно разглеждане на музикалния семиотичен код. А доколкото музикалното вече сме положили в една ницшеанска парадигма, през нея трябва да се обговори и проблемът за декадентството в романа. Според С. Хаджикосев изобщо що се касае за натурализъм, Томас Ман има предвид декаданс – по-конкретно Шопенхауер, Вагнер, Ницше (Хаджикосев/Hadzhikosev 2019: 91), и тримата носители на определени аспекти на музикалния семиотичен код, синтезирани в образа на „малкия упадъчен принц“ и „декадент“ Ханс Буденброк (Ман/Man 1978в: 292). Шопенхауеровата идея за водещото значение на слуха в йерархията на сетивата, Вагнеровата синестетична опера с нейните лайтмотиви, ницшеанската концепция за дионисиевското начало на музиката – ето ги философско-естетическите влияния върху художествения мироглед на Томас Ман. Мироглед, чиито по-нататъшни етапи отново можем да проследим чрез модернистичния „метроном“ на „скалата“ пластическо – музикално. Сам писателят, връщайки се към проблематиката на „Буденброкови“ в заника на своя плодотворен творчески път, определя музиката като „предварителна форма на смъртта“ (Ман/Man 1978в: 290). Затова, със своята болезнена чувствителност и физическа немощ още от раждането си, Ханс Буденброк е носител на музикалното със самото си идване на този свят. Неговото влечение към музиката е само материален израз на този изначален копнеж към смъртта, съвършената упадъчност. И тази музикалност не е само светогледна платформа с прилежащи ѝ мотиви, тя е толкова значим семиотичен център, че променя самата художествена тъкан на романа. Затова разказът за учебния ден на Ханс заема толкова голяма част от повествователния обем – музикалното изпълва пластическото до ръба на неговата все още запазена форма и довежда художествения обективизъм до свеобразна символизация. И това движение на амплифициращата се музикалност е същината на семейния упадък, който романът се заема да представи. Затова на този етап не можем да се задоволим и с концепцията за неговата културна детерминираност, която заявихме в началото – очевидно логиката на декадентското израждане на бюргерството има метафизичен характер. Впрочем първоначалният замисъл на произведението сам из-

дава това – Томас Ман е планирал написването на кратка психологическа новела за Ханс (Майер/Mayer 1956: 612, Ман/Man 1978в: 291), съответно почти целият останал сюжетен обем е натрупване на предистория, която обективизира, придава реалистически очертания на музикално-декадентското семантично ядро.

Бихме пренебрегнали опасението си от крайностите, в които може да изпадне изследователят на Томас Ман, ако все пак не припомним, че коментираният писател твърде добре познава и критично преосмисля собствените си естетически представи. Развитието на художествения почерк на Томас Ман почива на постоянно натрупван опит в „нови стилистични проблеми“ (Паси/Pasi 1993: 315), които обаче никога не го приковават към рамките на конкретно литературно направление. Така дори основният дял на повествованието в романа „Буденброкови“ да се явява реалистическо уплътнение, форма на една хаотична естетическа есенция, богатството на изграждащия го жизнен материал, минал през съзнанието на писателя, придобива собствена художествена значимост. Такава стойност има образът на Томас Буденброк, предпоследното стъпало преди прага на декадентското разрушение. Разпънат между буржоазното (светско приличие, семеен и професионален дълг) и духовно-метафизичното (поезия, музика, философия), именно той е носител на най-тежките и непреодолими противоречия в романа. Същевременно Ханс не е противоречив, той не изпитва влечение отвъд фантазията на мисленото бягство от реалността и екстаза на музиката, няма понятие за дълг. И ако със смъртта си, представена като доброволен отказ от живота, Ханс се осъществява като символ на музиката – смърт, то краят на Томас Буденброк, паднал и внезапно умрял в калта, след като отказва да приеме обезболяващи, дава формата на новия тип героизъм, високо-модернистичния. Унизяван от снизхождението на своята съпруга Герда към развлекателната музика, на която се наслаждава, и сам осъзнаващ фалша на бюргерския живот, Томас Буденброк като образ обобщава чистилицното лутане на модерния герой между елитаристки недостъпната декадентска култура, която му отказва своето спасение – смърт и безизходицата на всекидневието в къснобуржоазното общество. По собствени думи на писателя, неговите герои са само различни въплъщения на този тип „противоречив герой“ (Ман/Man 1988: 95). За разлика от писателите класически реалисти обаче при Т. Ман тези противоречия не достигат трагическа окръгленост, „тъжните събития сами по себе си не водят до някакви конкретни беди за семейството“ (Майер/Mayer 1956: 616, вж. също Аретов/Aretov 2018: 186). И при все че сам Томас Ман действително не определя би-

ографичната основа на сюжета като повече от „трагикомичен спомен“ (Ман/Ман 1978в: 289), ние трябва да мислим този отказ от трагичен героизъм, заместен от героизма на „... една „въпреки“ всичко преодоляна слабост, съпътствувана обаче и от нежност“ (Ман/Ман 1988: 74. Писмо до Курт Мартенс, 1906) като същинска проява на високо-модернистичната естетика.

Въз основа на казаното може да възникне въпросът измамна ли е художествената обективност на писателя модернист. Компрометиран ли е реализмът на буржоазния сюжет от сложния декадентско-модернистичен естетически конгломерат, залегнал във фабулното построение? Ако социално-критичният елемент в критическия реализъм² е прозрачно отнесен към външната действителност, която провокира оценъчното отношение на автора към себе си, според Томас Ман „вътрешната потребност от критичност“, своеобразното „опозиционно отношение към действителността, към живота, към обществото“ често може да се насочи навън и „критически да естетизира, естетизирайки, да изследва и преценява“ (Ман/Ман 1978г: 447). Противоположната изява на тази иманентна писателска склонност, критичността, затваряща се в самия текст, в езика на художественото произведение, по същество можем да определим като модернистична представа за изкуството или поне присъщ на високия модернизъм стремеж. С други думи, ако търсим социална критика в „Буденброкови“, а несъмнено ще открием такава, тя е повече страничен продукт на художествено-творческия процес, отколкото негово основание. Така и по-високото философско равнище на произведения като „Вълшебната планина“ и „Йосиф и неговите братя“ можем да обясним с по-високата степен на овладяване иманентната критичност на метода. С подобна теза се разграничаваме от една по-традиционна аранжировка на Томас-Мановото романово творчество (Митов/Mitov 1976, Шилер/Schiller 1939), която приема зрялото творчество на писателя като отстъпление от реализма (в неговите стеснени граници).

Още най-ранните есеистично-естетски изяви на Томас Ман свидетелстват за модернистичен поглед върху отношението писател – художествен текст – реалност: „Кой е писател? Този, чийто живот е символ. Аз дълбоко вярвам, че е достатъчно да разказвам само за себе си, за да развържа с това езика на моята съвременност“ (Ман/Ман 1978б:

² Изрично използваме термина „критически реализъм“, за да наблегнем на важното за марксисткото литературознание разграничение между „класическия“ реализъм на XIX в. и неговите „наследници“ през XX в. – „модерният“ (според Лукач негов представител е тъкмо Т. Ман) и социалистическият реализъм.

74). На текстово равнище това схващане добива израз през второстепенните герои на романа, които осмисляме единствено през погледа на не повече от трима герои (Томас, Антония и накрая Ханс), веднага щом авторът тихомълком отстъпи от позицията на всевиждащия разказвач. Тази съотнесеност между вътрешния мир на героя и субективизираната реалност, т.нар. „одухотворяване“ (Beseelung), когато достигне най-висока степен в разказа за училищния ден на Ханс, обуславя едновременно символния план и същинската социална критика (Ман/Ман 1978в: 291). С този подход към изобразяването на реалността Т. Ман рязко се разграничава от изследователските, систематично-ерудитски подходи на реалистите от XIX в. Гносеологията на реализма в „Буденброкови“ съответно се реализира като своеобразен интуитивизъм, какъвто писателят защитава още в прочутото си есе „Билзе и аз“ (1906) (вж. Ман/Ман 1978а: 20).

Десетилетия по-късно Т. Ман ще се върне към този проблем, влизайки в задочен спор с Ницше, и по-конкретно с идеята му за липса извън живота на „инстанция, от която да се разсъждава за битието“ (Ман/Ман 1978в: 293). За Томас Ман носител на тази инстанция (опорна точка) е именно самият човек, който не приемайки живота такъв, какъвто е (иманентната критичност), го насочва към свобода. И ако смъртта на Ханс е неизбежното за натуралистичния роман „загиване“ на тази инстанция, то модернистичният „героизъм“ в смъртта на Томас Буденброк препотвърждава нейното наличие в човека. Следващите големи романи на Томас Ман отразяват процеса на задълбочаване на сложната критико-естетическа и художествена саморефлексия, при която неустойчивостта на алегорично-символното („Буденброкови“) прераства в изцяло символно („Вълшебната планина“, „Йосиф и неговите братя“, „Доктор Фаустус“). В своята марксистка интерпретация Исак Паси извежда този процес като преход от „теорията за егоистичната концентрация на художника към теорията за неговата социална критическа насоченост“ (Паси/Pasi 1993: 324). При все че това обяснение отчита неоспорими и важни промени в общественно-политическите възгледи на писателя, то всъщност прокарва изкуствен телеологичен контур, приписващ различия на съдържателно еднакви естетически концепции. Затова ние поддържаме тезата, че дори романът „Буденброкови“ да не е експлицитно модернистки роман, то по време на написването му Томас Ман е вече писател модернист.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Аретов/Aretov 2018:** Аретов, Н. За един идеализиран отминал свят в модерната литература. // *Разрушени светове... Нови светове*. Балканистичен форум 1 (18). Съст.: Нурие Муратова. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2018, 180 – 193. [Aretov 2018: Aretov, N. Za edin idealiziran otminal svyat v modernata literatura. // *Razrusheni svetove... Novi svetove*. Balkanistichen forum 1 (18). Sast.: Nurie Muratova. Blagoevgrad: UI „Neofit Rilski“, 2018, 180 – 193.]
- Котелевска/Kotelevska 2018:** Котелевская, В. В. *Томас Бернхард и модернистский метароман*. Ростов-на-Дону; Таганрог: Издательство Южного федерального университета, 2018. [Kotelevska 2018: Kotelevskaya, V. V. *Tomas Bernhard i modernistskiy metaroman*. Rostov-na-Donu; Taganrog: Izdatel'stvo Yuzhnogo federal'nogo universiteta, 2018.]
- Лукач/Lukach 1936:** Лукач, Г. Будденброки. // *Литературное обозрение* 17. Москва: Гослитиздат, 1936, 23 – 26. [Lukach 1936: Lukach, G. Buddenbroki. // *Literaturnoe obozrenie* 17. Moskva: Goslitizdat, 1936, 23 – 26.]
- Майер/Mayer 1956:** Майер, Х. Послеслов. // Ман, Томас. *Буденброкови: Упадък на едно семейство* [1901]. Прев.: Димитър Стоевски. София: Народна култура, 1956. [Mayer 1956: Mayer, H. Posleslov. // Man, Tomas. *Budenbrokovi: Upadak na edno semeystvo* [1901]. Prev.: Dimitar Stoevski. Sofia: Narodna kultura, 1956.]
- Ман/Man 1978а:** Ман, Т. Билзе и аз [1906]. // Т. Ман. *Литературна есеистика. Том 1. Време и творчество*. Прев.: Страшимир Джамаджиев. Съст.: Исак Паси. София: Наука и изкуство, 1978, 15 – 25. [Man 1978a: Man, Tomas. Bilze i az [1906]. // T. Man. *Literaturna eseistika. Tom 1. Vreme i tvorechestvo*. Prev.: Strashimir Dzhamadzhiev. Sast.: Isak Pasi. Sofia: Nauka i izkustvo, 1978, 15 – 25.]
- Ман/Man 1978б:** Ман, Т. По повод на „Негово кралско височество“ [1910]. // Т. Ман. *Литературна есеистика. Том 1. Време и творчество*. Прев.: Страшимир Джамаджиев. Съст.: Исак Паси. София: Наука и изкуство, 1978, 70 – 74. [Man 1978b: Man, T. Po povod na „Negovo kralско visochestvo“ [1910]. // T. Man. *Literaturna eseistika. Tom 1. Vreme i tvorechestvo*. Prev.: Strashimir Dzhamadzhiev. Sast.: Isak Pasi. Sofia: Nauka i izkustvo, 1978, 70 – 74.]
- Ман/Man 1978в:** Ман, Т. Във връзка с една глава от „Буденброкови“ [1949]. // Т. Ман. *Литературна есеистика. Том 1. Време и творчество*. Прев.: Страшимир Джамаджиев. Съст.: Исак Паси. София: Наука и изкуство, 1978, 289 – 293. [Man 1978v: Man, T. Vav vrazka s edna glava ot „Budenbrokovi“ [1949]. // T. Man. *Literaturna eseistika. Tom 1.*

- Vreme i tvorechestvo*. Prev.: Strashimir Dzhamadzhiev. Sast.: Isak Pasi. Sofia: Nauka i izkustvo, 1978, 289 – 293.]
- Ман/Man 1978г:** Ман, Т. Художникът и обществото [1952]. // Т. Ман. *Литературна есеистика. Том 1. Време и творчество*. Прев.: Страшимир Джамаджиев. Съст.: Исак Паси. София: Наука и изкуство, 1978, 442 – 453. [Man 1978g: Man, T. Hudozhnikat i obshtestvoto [1952]. // Т. Ман. *Literaturna eseistika. Tom 1. Vreme i tvorechestvo*. Prev.: Strashimir Dzhamadzhiev. Sast.: Isak Pasi. Sofia: Nauka i izkustvo, 1978, 442 – 453.]
- Ман/Man 1988:** Ман, Т. *Писма. Том 1*. Съст.: Венцеслав Константинов. Прев.: Донка Илинова. Варна: Георги Бакалов, 1988. [Man 1988: Man, T. *Pisma. Tom 1*. Sast.: Ventseslav Konstantinov. Prev.: Donka Ilinova. Varna: Georgi Bakalov, 1988.]
- Митов/Mitov 1976:** Митов, Д. Б. Германска литература. // *Западноевропейската литература след Парижката комуна*. 2-ро изд. [1973]. София: Наука и изкуство, 1976, 288 – 334. [Mitov 1976: Mitov, D. B. Germanska literatura. // *Zapadnoevropeyskata literatura sled Parizhkata komuna*. 2-ro izd. [1973]. Sofiya: Nauka i izkustvo, 1976, 288 – 334.]
- Паси/Pasi 1993:** Паси, И. *Философски литературни етюди. Френски моралисти. Томас Ман*. 3-то изд. [1981]. София: Христо Ботев, 1993. [Pasi 1993: Pasi, I. *Filosofski literaturni etyudi. Frenski moralisti. Tomas Man*. 3-to izd. [1981]. Sofia: Hristo Botev, 1993.]
- Федоров/Fyodorov 1984:** Федоров, А. А. Томас Манн. // *История зарубежной литературы XX века*. 3-то изд. [1959]. Ред. В. Н. Богословского, З. Т. Гражданской. Москва: Просвещение, 1984, 81 – 89. [Fedorov 1984: Fedorov, A. A. Tomas Mann. // *Istoria zarubezhnoy literaturay XX veka*. 3-to izd. [1959]. Red. V. N. Bogoslovskogo, Z. T. Grazhdanskoj. Moskva: Prosveshtenie, 1984, 81 – 89.]
- Шилер/Shiler 1939:** Шилер, Фр. П. Реализмът в довоенната немска литература. // Фр. Шилер. *История на западноевропейската литература. Томъ III*. [1937]. Прев. Георги Бакалов. София: Библиотека „Знание“, 1939, 276 – 327. [Schiller 1939: Shiler, Fr. P. Realizmat v dovoennata nemska literatura. // Fr. Shiler. *Istoriya na zapadnoevropeyskata literatura. Toma III*. [1937]. Prev. Georgi Bakalov. Sofia: Biblioteka „Znanie“, 1939, 276 – 327.]

ИЗТОЧНИЦИ

- ТМ/ТМ:** Томас Ман. *Буденброкови: Упадък на едно семейство* [1901]. Прев.: Димитър Стоевски. София: Народна култура, 1980. [Tomas Man. *Budenbrokovi: Upadak na edno semeystvo* [1901]. Prev.: Dimitar Stoevski. Sofia: Narodna kultura, 1980.]